

feljegyzésekből tudjuk, a refektóriumból átalakított díszteremben tartották az első diákszínjárszó előadásokat, s az egyik bemutatójukat 1626-ban, a Kolozsváron átutazó Bethlen Gábor is megnézte.

1693-ban a templomot és a rendházat visszakapták a katolikusok, falai közé a jezsuiták iskolája került. Az egyébként is rossz állapotban lévő épületet az 1697-ben pusztító tűzvész tovább rongált, mivel azonban az épületre a városba visszatérő ferencesek is igényt tartottak, az évtizedekig tartó egyezkedés miatt komolyabb felújításra egyik fél sem vállalkozott. A jezsuiták 1927-ben adták át az épületeket, amelynek 1727-ben a mennyezete is beomlott. 1728. február 25-én Antalffy István rendházfőnök a Guberniumhoz fordult, és a tervezett felújítás anyagi támogatását kérte. A munkálatok a belső terek átépítésével, a 32x112 méteres hajó és a 18x9 méteres szentély mennyezetének újraboltozásával kezdődtek. 1730-ban már elkészültek a templomhajó déli falához csatolt Szent-Kereszt és a Szent-Sebestyén kápolna felújításával. Az előbbi építését Kornis Zsigmond főkormányzó pénzelte és tartotta fenn temetkezési helyül családja részére. Ide hozatta szentbenedeki kastélyából a ma is látható híres XVI. századi reneszánsz keresztet. Az évtized második felében Nepomuki Szent János és a Lorettói Szűz tiszteletére két új kápolna építéséhez is hozzáfogtak. Ez utóbbi a barokk átalakítások végén 1744-ben készült el,¹² amikor Klubusitzky Ferenc püspök a templom felszentelését is végezte. A legfontosabb barokk bővítést azonban 1739 és 1745 között a templom elé csatolt, háromszintes tagolt, 4,5x4,5 méter alapterületű impozáns hagymakupolás torony jelentette. Építését, akárcsak a templom mennyezetének újraboltozását Hammer Konrad végezte (1748), akit eredetileg a város falainak megerősítése végett Schwabachból hívott a tanács 1719-ben. A torony alatt átvezető főkapu felett a város védőszentjének, Nagy Boldogasszonynak szobra áll. Ezt, valamint a Lorettói kápolna bejárata felett látható díszes domborművet, valamint a homlokzati fülkékben levő Szent Ferenc és Szent Antal szobrokat a barokk kor egyik legkiválóbb tehetsége, Nachtigal János faragta.¹³ A templomot később több ízben felújították. 1826-ban a tetőszerkezetet és a Szent-Kereszt kápolnát restaurálták, de alig egy évre rá egy erős vihar ismét komoly károkat okozott, amit a nagyváradi és a székelyföldi ferences rendházak anyagi segítségével javítottak ki. 1839-ben ismét tűzvész nyomait kellett rendbe hozni, majd 1861-ben, 1912-ben és 1945-ben végeztek általános felújításokat az épületeken. Az 1970-es évek végén és az 1980-as években történt renoválás kiszabadította a homlokzat két nagyméretű gótikus ablakát, s szépen megtisztították a templombelső, mely most újra eredeti barokk pompájában szemlélhető.¹⁴

A kolostorban őrizték az 1956-ig összesen 27 rendházzal rendelkező erdélyi ferencesek levéltárát és több ezer kötetes könyvtárát is. 1906-tól 1948-ig itt működött a Trefán Leonárd fő- atya által alapított Szent Bonaventúra nyomda. 1920-tól itt készítették a *Szent Ferenc Hírnöke*, hitbuzgalmi jellegű lapot (1921-től *Hírnök*), amely hamarosan havonta kétszer megjelenő közérdekű szépirodalmi folyóirattá alakult át. A Hírnökhöz hasonlóan nagy elterjedésnek örvendett az 1923-ban havonta itt kiadott *Katolikus Világ*, melyet 1926-tól a *Szent Kereszt* című folyóirat egészített ki. 1948-ban amikor megszüntették a szerzetesrendet, a nyomdát bezáratták, s a kolostor épületében a város zeneiskoláját helyezték el, ami napjainkban is működik.

Miklósi-Sikes Csaba

Újszentiván vallási élete a XIX. században

A Csongrád megyei Szőreg közelében lévő Újszentivánon egyetlen tornyos templom van, a görögkeleti vallású szerbeké. A katolikus közösségnek csak egy kápolna jutott, bár a templomépítés terve többször is felvetődött. A faluban hagyományosan két vallási csoport és három nemzeti csoport él: az ortodox szerbek, a katolikus németek és magyarok. A katolikusok száma a századfordulón elérte, az 1920-as években meghaladta a görögkeletiekét.

¹² *Mircea Toca*: Clujul Baros. Cluj, 1983. 30–34. old.

¹³ *B. Nagy Margit*: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 1970. 303. old.

¹⁴ *Gaal György*: A régi és az új Kolozsvár, 1992. 43–45. old.

Az újszentiváni katolikus egyházközség történetére vonatkozó forrásaink igen szűkösek. Községünk múlt századi vallási életéről elsősorban az úgynevezett sematizmusok tudósítanak; ezek egyházmegyei évkönyvek, papi névtárak, amelyek évente jelentek meg – összeírva az egyházmegye plébániáit, papjait, valamint a katolikus lélekszámot (Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis). Ezen kívül elvéve találunk adatot a Csongrád Megyei Levéltárban (CsML) is, főleg a szőregi uradalom iratai közt.¹ Elsődleges forrásunk azonban a Szeged-csanádi Püspöki Levéltár (SzPL) anyaga: a püspöki hivatal egyházigazgatási iratainak Újszentivánra, illetve Szőregre vonatkozó része.

Újszentivánon 1758-ban említik először az ortodox templomot. Arzenije Radojevsky temesi püspöki adminisztrátor így írt: „Szentiván falu: A templomot Szent Györgyről nevezték el, még nincsen kész egészen. Három ablaka és két egyszerű ablaka masszív.”² 1765-ben Ivan Jovanovity szentiváni pópa díszes szertartáskönyvet adományozott az egyházközségnek. A régi templomépület 1849. március 11-én leégett,³ de a helyi szerbek 500 ezüst forint értékű orosz támogatással új templomot emeltek, amelyet Máriának, a Legszenőbb Istenszülőnek ajánlottak és 1853. október 25-én felszenteltek.⁴

A görögkeleti parókia helyét 1813-ban jelölték ki. Sztójkovits Trifun plébános kért Szeged város által kijelölt telket, ahol – mint írja – „azonnal magam költségén szándékozok házat magamnak és ivadékaiknak építeni.”⁵ A papi házhely kijelölését 1813 májusában elvégezte egy földmérő bizottság, ám ez a parókusnak nem volt megfelelő. A kijelölt telek ugyanis a falu végén feküdt, a lelkésznek pedig „az Anya Szent Egyház körül kellett lakni”.⁶ Így került a parókia mai, végleges helyére: a templommal szembe.

A templom 1907-ben új szentélyasztalt kapott. Teljes felújítást 1910-ben (700 korona értékben), 1936-ban és 1992–1993-ban végeztek rajta. A megújult templomot 1993. augusztus 22-én Danilo budai ortodox püspök szentelte fel.

Az újszentiváni szerb egyházközség a kezdeti súrlódások ellenére igyekezett jó kapcsolatot fenntartani a falu vezetésével. Erre példa Marjanovits görögkeleti plébános 1914. július 2-án kelt levele, amelyben közli, hogy a helyi szerb egyház gyászmisét tart a meggyilkolt trónörökös pár lelki üdvéért: „Azon nagy csapás, mely hön szeretett hazánkat és Felső Uralkodóházunkat a Felső Trónörökös pár halála által érte, legőszintebben és legmélyebben hatott hű alattvalói, keresztény és emberi szívünkre. Őszinte részvétünk és legmélyebb gyászunk kifejezésére a helybéli gör. kel. szerb egyház a Felső Trónörökös párrt gyászmisét is fog tartani.”

Napjainkban is fontos ünnep a szerbek között az augusztus 15-i (gregoriánus naptár szerint augusztus 28-i) templomi búcsú, valamint Szent György napja, hiszen a legtöbb újszentiváni ortodox családnak ő a védőszentje.⁷ Az alábbiakban a görögkeleti szerbek karácsonyi népszokásait vázoljuk.

A szerb karácsony fontos és elengedhetetlen kelléke a kalács. Az ún. böjti kalácsot (zdrávej; jelentése: egészség) karácsony előestéjén, szentestén fogyasztják.⁸ Az ún. karácsonyi kalácsot karácsony estéjén ünnepélyesen vágja föl a családfő, miután kereszt alakban kevés bort locsolt rá. A hagyomány szerint először két részt törnek, amit a család legidősebb, valamint legifjabb tagja kap. A karácsonyi kalács díszítése is jellegzetes. A kör alakú kalács közepébe az ún. rózsát helyezik, amely szélénél bevagdalt téstacsik: felhelyezve és megsütve rózsá alak-

¹ Ezeket *Vecsernyés János* levéltári kutató szíves segítségével tanulmányozhattam.

² A szőregi szerb egyháznál található vizitációs jegyzőkönyv.

³ Az újszentiváni görögkeleti szerb egyházközség *Historia Domusa*.

⁴ Az újszentiváni szerb plébániával foglalkozó írások: *Vecsernyés János*: Miről mesél a szentiváni szerb templom? Szentiváni Napló, 1998/4. 2. old.; *Vukosavljev Zorán*: Az újszentiváni szerb ortodox egyházközség. Kézirat.

⁵ CsML Szeged városi tanács iratai. 1608/1813.

⁶ CsML Szeged városi tanács iratai. 2217/1813.

⁷ A szerb görögkeleti családoknál a családi védőszent ünnepe: a szvecsár.

⁸ A karácsonyi szerb vallási és népi szokásokat *Krunity Mihály* főesperes, újszentiváni görögkeleti lelkész ismertette.

ban szétnyílik. A díszítés másik eleme: apró jelképes, mesterséghez kapcsolódó eszközök formázása a tésztáblól és a kaláccsal együtt való megsütése (pl. a kádárok hordót, a földművesek kalászt stb.).

A szerb templomokban és a szerb házakban nem szokás karácsonyfát állítani, az ajándékozás azonban része az ünnepnek. Karácsony ünnepén nagy szerepe van a szalmának, amely Jézus jászolban való születésére emlékeztet. Az ortodox karácsonyi hagyomány szerint szalmát visznek a házba: ma már csak jelképesen egy-két marékkal, de régebben több kosárral a lakás minden helyiségébe jutott – jelezvén, hogy készen állnak Jézust házukba fogadni. A szalmát a családfő vitte be – közé téve az ajándékokat, először az asztalon helyezték el szalmát, miután négy sarkára csipetnyi sót szórtak. A szalmát azonban Szent István ünnepének (karácsony második napja után) hajnalára ki kellett tenni a házból, ezt már általában karácsony másnapján megtették. A görögkeleti egyházban szép szokás a karácsonyi ünnepkörben így köszönni: Krisztus születik. Erre a válasz: Valóban születik.

Újszentiván katolikus népességének gyarapodása összefügg a német származású telepek megjelenésével. Nyelvük rajnai-pfalzi lotharingiai nyelvjárás volt, felsőnémet tájszavakkal gazdagodva; vallásuk római katolikus. Betelepedésük az 1800-as évek elején-közepén indult meg, Csanádról. Az újszentiváni katolikusok lelki gondozását kezdetől fogva a szőregi plébános látta el.⁹ Szőreg a térség egyetlen római katolikus anyaegyháza volt; itt egy plébános és általában két káplán működött. Filiái közé tartozott még Deszk, Gyála, Ráckeresztúr, Ószentiván és Tótvár (az 1800-as évek elején Rábé és Újszeged is). A XIX. században háromhetente mutattak be szentmisét a községben, felváltva magyar és német nyelven. A köztes két vasárnapon világi előimádkozó vezetésével imaórát tartottak és egyházi énekeket énekeltek.

A szőregi római katolikus templom 1811 és 1817 között épült. Helyét Müller Sebestyén bfró és Vedres István földmérő jelölte ki, az építést Svertz kőműves mester vezette.¹⁰ A templom és a plébánia a szőregi uradalom katolikusainak lelki gondozását szolgálta, így az uradalom jobbagyairól részt vettek a templom építésében.¹¹ Ez érdekes tény, hiszen az uradalom több községében jelentős görög szertartású szerb kolónia élt (Deszk, Gyála, Szőreg, Újszentiván), rendelkezve templommal és lelkésszel. Újszentivánon például ebben az időben mindössze huszonhat katolikus hívő élt, az ortodoxok száma pedig meghaladta az ötszázat.

Az 1800-as években a katolikusok a szőregi temetőbe temetkeztek, ugyanis Újszentivánon csak görögkeleti temető működött. A szőregi plébános végezte az esketéseket, kereszteleseket, temetéseket; a helyi katolikusok nála kértek engedélyt a vegyes házasság tilalma alóli felmentésre,¹² gyakran végrendeletüket is nála helyezték letétbe.

Kreminger Antal prépost, palánki plébános, szegedi alesperes 1849. június 7-én kelt levelében¹³ Deszk, Ószentiván és Újszentiván állapotát is részletezi: „...egészen leégték 's eddig lakatlanok. Leégett templom, kápolnák Deszken 's Újszentivánon 's az iskola, pap és kántor vagy tanító házak.” A jelentés Újszentivánon leégett iskoláról és kápolnáról ad hírt. A kettő valószínűleg egy fedél alatt lehetett; az épület egyik részében az iskola, a másik részében imaterem, kápolna működött.

1849-ben – a Perczel-féle hadjárat után – Követs Endre szőregi plébános így írt a harcok utáni Újszentivánról: „...egészen a lángok martaléka lőn, a magyarok és németek, kik ott léteznek, kivéven egynehányan, Szegedre menekültek, de jelenleg visszatérnek.”¹⁴ A szőregi lelkész a görögkeleti szerbekről nem ír, hiszen joghatósága csak a katolikusokra szólt, de meg tudhatjuk, hogy a helyi katolikusok között a németek mellett megjelentek a magyarok is.¹⁵ A

⁹ Az 1813-as egyházmegyei összeírás 26 római katolikus lakost említ. *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis*, 1813. Szegedini, 1813. 88. old.

¹⁰ CsML. Szőregi uradalom iratai. 3246/1811.

¹¹ CsML. Szőregi uradalom iratai. 1432/1815.

¹² A vegyes házasság természetesen nem volt gyakori. Ennek elsődleges oka a szerb közösség szigorú endogámiaja volt, amit a nyelvi és vallási különbség tovább erősített.

¹³ SzPL. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 30. sz.

¹⁴ SzPL. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 32. Sz.

¹⁵ 1849-ben 152 római katolikus hívőt jegyzett fel Követs Endre szőregi plébános. SzPL. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, jelzet nélkül.

sematizmusok 1870-től említenek állandó istentiszteleti helyet: imateremként (oratoria), illetve kápolnaként (capella).¹⁶

Újszentiván népességének vallási megoszlása a XIX. század második felében¹⁷

Év	Katolikus	Ortodox	Egyéb
1858	175 (21 %)	653 (78,3 %)	5 (0,7 %)
1866	341 (32,6 %)	698 (66,7 %)	7 (0,7 %)
1873	360 (41,9 %)	492 (57,3 %)	7 (0,7 %)
1883	457 (50,7 %)	442 (49,1 %)	2 (0,2 %)
1889	542 (53,3 %)	468 (46,1 %)	6 (6,6 %)

A táblázatból világosan látszik, hogy Újszentivánon az 1800-as évek közepén a görögkeleti szerb lakosság az összlakosság csaknem 80 %-át tette ki. A XIX. század utolsó két évtizedétől egészen a századfordulóig a katolikus lélekszám gyors emelkedése figyelhető meg, ami azt eredményezte, hogy a XX. század első éveiben az ortodoxok, és katolikusok száma nagyjából megközelítette egymást. A katolikus lélekszám növekedése összefügg a németek (1800–1810-es évektől) és a magyarok (1840–1850-es évektől) folyamatos betelepülésével.

Újszentivánon az 1890-es évek elejétől önálló kántor tevékenykedett (korábban a plébános-sal együtt Szőregről járt át a kántor). Az újszentiváni iskolaszék vezetőségének kérésére Dessewfy Sándor csanádi püspök (1890–1907) így írt 1892. november 10-én dr. Huhn Lajos szőregi plébánosnak: „Az új szt. iváni róm. kath. iskolaszéknek az iránti kérvényét, hogy az addig a szőregi kántort megillető párbér szedési jog az új szt. iváni kántorra ruháztassék □ sz. alatt oly felhívással küldöm Nagyságodnak, hogy a kérelem érdemére nézve mielőbb véleményezőleg nyilatkozzék.”¹⁸

A XIX. századi újszentiváni katolikuság történetéhez tartozik a térvári kereszt felállítás is. Az Újszentiván határában fekvő Térvár 1831. és 1892. között önálló kisközség volt, ám a jegyzői feladatokat ekkor is az újszentiváni körjegyző látta el.¹⁹ A kis falut később Újszentivánhoz (1892 és 1945 között), majd Ószentivánhoz (1945-től) csatolták. Térvárott soha nem épült templom, még külön imaterem sem volt; misét nagyon ritkán tartottak (az iskola épületében). A község kezdetétől fogva az ószentiváni plébánia filiája.

A település lakói hitüket keresztállítással akarták kifejezni. Az 1837. február 13-án kelt irat szerint:²⁰ „...a Térvári Kertészség Közönsége mind egy akarattal úgy nyilatkozá el magát: hogy a határukban lévő Keresztet annak történhető romlásában mindig javítani közös költ-séggel fogják, s azt határukából elpusztulni és megsemmiselni soha sem hagyják.”²¹

A XX. század világháborúi utáni társadalmi átalakulások érintették Újszentivánt. Előbb a szerbek (1920–1926) száma csökkent le (ma a lakosság alig 10 %-a), majd a németeket telepítették ki (1944–1946). Ezek után a község lakóinak túlnyomó része magyar anyanyelvű, római katolikus vallású. Újszentivánon jelenleg a tiszaszegedi plébános látja el a katolikus kápolnai szolgálatot. Hetente egyszer tartanak szentmisét, a résztvevő hívek száma mindössze huszonöt-harminc fő.

Miklós Péter

¹⁶ Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis pro anno domini 1870. Temesvári, 1870. 95. old.

¹⁷ A táblázat a korabeli püspökségi összeírások alapján készült.

¹⁸ SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Ószentiván, 1. sz.

¹⁹ Újszentiván, Ószentiván és Térvár községekben az 1800-as években közös jegyző praktizált, annak ellenére, hogy a falvaknak önálló vezetése (bíró, esküdt) volt.

²⁰ A keresztállítást elhatározó okiratot Molnár Ferenc bíró, Börsök József esküdt és Korsitzky János jegyző írta alá. A térvári kereszt ma is áll, azonban helye módosult; a helyi Klebelsberg-iskola elé került.

²¹ SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, jelzet nélkül.